

**ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ҚЫЗМЕТІ
ПРАВООХРАНИТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
LAW-ENFORCEMENT ACTIVITY**

МРНТИ 10.17.53

УДК: 343.3/7.

Б.А. Қалмырзаев¹, Ө.Өзкан², Г.М. Раздықова³

¹Қожа Ахмет Яссауи атындағы халықаралық қазақ-түрік университеті

²Стамбұл Тижарет университеті

³Конфессияаралық қарым-қатынастарды талдау және дамыту орталығы

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІК КҮШТЕРІ,
ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ЖӘНЕ СОТ ОРГАНДАРЫ ҚЫЗМЕТІНДЕ ДІНИ ЭКСТРЕМИЗМГЕ
ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ БОЙЫНША ҚАЛЫПТАСҚАН ІС-ӘРЕКЕТТЕР ЖҮЙЕСІН
ЖЕДЕЛ ІЗДЕСТІРУ, СОТҚА ДЕЙІНГІ ТЕРГЕУ ЖӘНЕ СОТ ТӘЖІРИБЕСІ АЯСЫНДА
ТАЛДАУ ҚЫРЛАРЫ**

Аңдатпа

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздік күштері, құқық қорғау және сот органдары қызметінде діни экстремизмге қарсы іс-қимыл бойынша қалыптасқан іс-әрекеттер жүйесін жедел іздестіру, сот дейінгі тергеу және сот тәжірибесі аясында негізгі қырларын талдаймыз.

Аталмыш сараланып жатқан мәселеге қатысты Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің «Қазақстан Республикасының аумағына әкелуге, басып шығаруға және таратуға тыйым салынған және экстремистік деп танылған діни әдебиеттер мен ақпараттық материалдардың тізімі» [1] атты материалына сүйенсек дейміз.

Түйін сөздер: ұлттық қауіпсіздік, құқық қорғау және сот органдары, діни экстремизм, экстремизмдік іс-әрекеттер жүйесі.

Калмурзаев Б.А.¹, Өзкан О.², Раздықова Г.М.³

¹Международный казахско-турецкий университет имени Ходжа Ахмеда Ясави

²Стамбульский университет Тижарет

³Центр анализа и развития межконфессиональных отношений

**АСПЕКТЫ АНАЛИЗА СЛОЖИВШЕЙСЯ СИСТЕМЫ ДЕЙСТВИЙ ПО
ПРОТИВОДЕЙСТВИЮ РЕЛИГИОЗНОМУ ЭКСТРЕМИЗМУ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СИЛ
НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ, ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ И СУДЕБНЫХ
ОРГАНОВ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В РАМКАХ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ,
ДОСУДЕБНОЙ И СУДЕБНОЙ ПРАКТИКИ**

Аннотация

В данной статье подвергнуты анализу основные аспекты сложившейся системы действий по противодействию религиозному экстремизму в деятельности Сил национальной безопасности, правоохранительных и судебных органов Республики Казахстан в рамках оперативно-розыскной, досудебной и судебной практики.

За основу аналитического исследования проблемы взяты данные, сконцентрированные в базах данных Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной

прокуратуры Республики Казахстан в рубрике «Список религиозной литературы и информационных материалов, запрещенных к ввозу, изданию и распространению на территории Республики Казахстан и признанных экстремистскими» [1].

Ключевые слова: национальная безопасность, правоохранительные и судебные органы, религиозный экстремизм, система экстремистских действий.

B.A. Kalmurzaev¹, O.Ozkan², G.M. Razdykova³

¹International kazakh-turkish university named after Khoja Akhmet Yassawi

²Istanbul Tijaret University

³Center for analysis and development of interfaith relations

ASPECTS OF THE ANALYSIS OF THE EXISTING SYSTEM OF ACTIONS TO COUNTER RELIGIOUS EXTREMISM IN THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL SECURITY FORCES, LAW ENFORCEMENT AND JUDICIAL BODIES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN THE FRAMEWORK OF OPERATIONAL INVESTIGATIVE, PRE-TRIAL AND JUDICIAL PRACTICE

Abstract

In this article, we will analyze the main aspects of the existing system of actions to counter religious extremism in the activities of the National Security Forces, law enforcement and judicial bodies of the Republic of Kazakhstan in the framework of operational investigative, pre-trial and judicial practice.

With regard to this differentiable problem, it should be noted the material of the Committee on Legal Statistics and Special records of the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan "list of religious literature and information materials prohibited for import, publication and distribution in the territory of the Republic of Kazakhstan and recognized as extremist" [1].

Keywords: national security, law enforcement and judicial authorities, religious extremism, system of extremist actions.

Кіріспе ҚР Ұлттық қауіпсіздік комитетінің органдары мен ҚР ІІМ органдары жоғарыда аталған діни-саяси экстремистік ұйымға қарсы іс-қимылын бірге жүргізе келе, сол қарсы іс-қимылдың (бастапқы тәжірибелік) іс-шараларын іске асырудың, содан кейін кезекте қалыптасқан іс-шараларды (қалыптасқан тәжірибелік) жүзеге асырудың нәтижесінде белгілі бір жетістікке (яғни аталған ұйым мүшелерінің іс-әрекеттері саябырсыды) жетті деп санаймыз. Қазіргі кезде «Хизб ут-Тахрир» діни-саяси экстремистік ұйымы Орта Азия елдері, оның ішінде Қазақстан Республикасы аумағында астыртын жұмыс жасауға көшкені бірнеше жылдардан асты. Кейінгі сот шешімдерімен де осы экстремистік ұйымның діни-саяси экстремистік материалдарына тыйым салынды. Бұл ретте, салыстырмалы түрде айтар болсақ, ондай материалдардың саны азайды. Дегенмен, қазіргі кезде бұл ұйым әлеуметтік желілерде өз материалдарын жариялап таратуға тырысып жатыр деп айтуға болады.

Сондықтан аталған ұйымның жалпы діни-саяси сипаттағы экстремистік материалдарын тиісті әлеуметтік желілерден іздестіру, анықтау, саралау, оларды бұғаттау, сол материалдарға сот шешімдері арқылы тыйым салу сияқты қарсы іс-қимыл іс-шараларын жандандыру керек деп есептейміз.

Негізгі бөлім. Бірінші кезекте, соңғы жедел (оперативті) мәліметтерге сүйенсек «Хизб ут-Тахрир» атты діни-саяси экстремистік ұйымы Орта Азия елдерінде, оның ішінде Қазақстанның аумағында іс-әрекеттерін қайта жаңғыртуға деген мақсатты алға қойып отыр.

Екінші кезекте, бұл ұйым іс-әрекеттерін (жаңадан жандандыру мақсатында) бізге көршілес елдерден (яғни Өзбекстан, Қырғызстан және Тәжікстан) бастауға құмбыл болып тұр.

Үшінші кезекте, осы ұйым Орта Азия елдеріндегі саяси ахуалға (ұйымның пайымы бойынша аталған аймақтағы елдердеавторитарлық саяси режимдердің ауыс-түйісі нақты болады деп

үміттенеді) үмітпен тұрап, өздерінің бұрынғы (1995-2010 жылдар арасындағы) жағдайларын қайтаруға ұмтылып тырысады деп білеміз.

Осы тұста, айта кетер жайт, біздің елімізде діни және өзге де сипаттағы материалдарды экстремистік материалдар деп тану бойынша алғашқы кезде сот шешімдерін шығарған Астана қалалық соты болатын. Демек, аталған соттың 2009 жылы бастапқы сот тәжірибесі болды дегіміз келеді. Аталған бастапқы сот тәжірибесін ұлттық қауіпсіздік күштері де бастан өткерді деуге болады.

ҚР Бас прокуратурасының сараланып жатқан тиісті материалына қайта қарайтын болсақ, оның мәтінінде: «Ақтөбе қ. Соты шешімімен (28.06.2012 ж.) – 9 материал; Өскемен қ. Соты шешімімен (17.09.2012 ж.) – 2 материал; Ақтөбе қ. Соты шешімімен (18.09.2012 ж.) – 11 материал; Астана қ. Сарыарқа аудандық соты шешімімен (02.10.2012 ж.) – 1 материал; Павлодар қ. Соты шешімімен (19.11.2012 ж.) – 1 материал; Алматы қ. Алмалы аудандық соты шешімімен (22.11.2012 ж.) – 1 материал; Атырау қ. Сотының шешімімен (14.12.2012 ж.) – 32 материал» [1], жалпы алғанда 57 материалға тыйым салынған жайлы ақпарат қамтылған. Аталмыш ақпараттан және сараланып жатқан материалда берілген тізімдегі жалпы тыйым салынған материалдар жалпы атауынан анықталғандай, еліміздің батыс, оңтүстік, шығыс және орталық аумағындағы облыстарда Таяу Шығыс елдерінен (Сауд Арабиясы және өзге де елдерден), тіпті көршілес (Орта Азия елдері, Ресейдің Кавказ және т.б.) елдерден бастау алған жиһадшыл, неосалафилік және өзге діни деструктивті ағымдар өздерінің мүшелерін санын арттырып, әртүрлі деңгейде діни экстремистік және террористік іс-әрекеттерді іске асырды. 2012 жылы діни деструктивтік ағымдар мен діни-саяси қозғалыстарға елдің ұлттық қауіпсіздік күштері қарсы іс-қимыл бойынша өз функцияларын атқарды деп айтуға болады. Дегенмен, сол кезде бірқатар кемшіліктер орын алды деп есептейміз. Өйткені: біріншіден, елдің діни экстремизмге қарсы қимыл жүйесі толыққанды қалыптастырылмаған еді; ал енді екіншіден, діни қызметті реттейтін ұлттық заңнама кештеу қабылданды, сонымен бірге дін саласындағы мемлекеттік саяси тұжырымдама, сондай-ақ діни экстремизмге қарсы іс-қимыл бойынша мемлекеттік бағдарлама әлі қабылданған жоқ болатын; ал үшіншіден, діни экстремизмге қарсы іс-қимыл бойынша тиісті жетістіктері болғанымен, оның әлсіз тұстары көбірек болды деп білеміз.

2012 жылы ұлттық қауіпсіздік күштерінің діни экстремизмге қарсы іс-қимылдың арнайы қарсы іс-қимылдардың бірқатар жетістіктері (ҰҚК жекелеген жетістіктері) болғанымен, негізгі қарсы іс-қимыл (барлық мемлекеттік органдардың жүйесін жұмылдырып үйлестіру және ұйымдастыру бойынша) орталау деңгейде болды деп білеміз. Ал жалпы қарсы іс-қимыл (діни экстремизмнің алдын алу аясында мемлекеттік органдар мен белгілі қоғамдық институттардың өзара әрекеттесуі) сол кезде жөнді деңгейде болған жоқ еді деп есептейміз. Сонымен бірге бірқатар қалалық (яғни республикалық маңызы бар қалалар, Астана және Алматы қалаларының аудандық соттары), тіпті бірқатар өңірлердегі қалалық, аудандық соттардың тәжірибесі (экстремистік материалдар бойынша сот тәжірибесі) бастапқы кезеңде болды деп білеміз. Демек, жергілікті ұлттық қауіпсіздік күштері, құқық қорғау және өзге мемлекеттік органдардың қызметкерлері бастапқы сот тәжірибелік кезеңнен өтті деуге болады.

Сонымен, діни экстремизмге қарсы іс-қимылды ұлттық қауіпсіздік жүйесі контекстінде мемлекеттік-құқықтық қамтамасыз етудің ішкі мемлекеттік жүйесін саралау бойынша Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің сайтында белгіленген «Қазақстан Республикасының аумағына әкелуге, басып шығаруға және таратуға тыйым салынған және экстремистік деп танылған діни әдебиеттер мен ақпараттық материалдардың тізімі» мен «Қазақстан Республикасының аумағына әкелуге, басып шығаруға және таратуға террористік деп танылған және тыйым салынған әдебиеттер мен ақпараттық материалдардың тізімі» атты тізімдердегі материалдарға талдау жасай келе, мынадай қорытынды тұжырым жасаймыз.

Бірінші кезекте, екі тізімдегі экстремистік және террористік деп танылған материалдарды тыйым салудың заңнамалық негіздемесін түсіндіру бойынша бір жүйеге келтірілген түсіндіру әдіс-тәсілдері мен сендіру әдісін дұрыс қолданудың қажеттілігі бар деп санаймыз.

Біріншіден, діни мазмұндағы материалдарға заңды және діни сипаттағы түсіндірме берудің кешенді әдіснамасын (яғни әдістемелік, әдістері мен тәсілдері жиынтығы) жасау керек деп есептейміз. Себебі, алғаш діни жолға түсіп, әсіресе бірқатар жастар дәстүрлі діни санасын

калыптастыра алмай, діни радикалистік, экстремистік немесе діни сипаттағы террористік іс-әрекеттерге ұшырап жатады. Сондықтан заңды түсіндірудің тәсілдерін (заңдағы терминдерге грамматикалық (тілдік), тарихи, логикалық, жүйелі талдау және арнайы құқықтық талдау) және түсіндіру кезеңдерін (үш кезеңді төменде түсіндіреміз) дұрыс пайдалану арқылы діни радикализмнің шырмауына түскен жастар, тіпті одан да жасы үлкен жеке тұлғаларға оң ықпал ету керек.

Егер аталған тұлғалардың біреуі діни радикализмнің бастапқы деңгейінде болғандығы (арнайы есепте тұрған кезде) анықталса, онда оларға бірінші кезекте дінтану мен теологияның (исламтанушы, христиантанушы және т.б.) мамандары жұмыс (алдын алу жұмысы) жасауы, содан кейін заңды түсіндіру керек.

Егер аталған тұлғалардың біреуі діни экстремизмнің басталған немесе қалыптасқан деңгейінде болғандығы нақты (арнайы есепте тұрған кезде де оған жасалған алдын алу жұмысы оң нәтиже бермесе, әкімшілік құқық бұзушылық, тіпті экстремистік іс-әрекет жасағаны) анықталса, онда бірнеше мамандардың қатысуымен оған заңды және діни және өзге мәселелерді түсіндіру жұмыстары бірге жүргізілуі қажет.

Егер аталмыш тұлғалардың біреуі діни сипаттағы терроризмнің басталған (теракті жасауға дайындалған) немесе қалыптасқан (теракті жасауға оқталған немесе оны жасағаны, сотқа дейінгі тергеуде, түзеу мекемесінде жазасын өтеп жатқаны) деңгейінде болғандығы анықталса, онда оған кешенді сипатта болатын жұмыс (түрлі мамандардың қатысуымен (заңгер, дінтанушы, теолог, психолог, жедел (оператив) қызметкері және т.б.) заңды, дінді, тіпті қажет болып жатса халықаралық саяси ахуалды және басқа да негіздер бойынша түсіндіру) жасалуы тиіс. Әрине аталған үш кезең бойынша тек экстремистік және террористік деп танылған материалдарды ғана емес, яғни жан жақты түсіндірілуі ләзім деп түйін жасаймыз.

Екінші кезекте, ұлттық қауіпсіздік күштері (арнайы мемлекеттік органдар мен құқық қорғау органдары және уәкілетті мемлекеттік органдар) Қазақстан Республикасының терроризмге және экстремизмге қарсы іс-қимыл заңнамасына, қылмыстық заңнамасына сәйкес қарсы іс-қимылдың заңнамалық әдіс-тәсілдерін пайдалану және мемлекеттік функцияларын нақтырақ орындау, заң нормаларын дұрыс құқық қолдану арқылы қылмыстық құқық бұзушылықтарды ескерту, анықтау, жолын кесу және болдырмау іс-әрекеттерін жасау бойынша бірқалыпты жұмысын атқаруы қажет деп есептейміз.

Әлбетте, сотқа дейінгі тергеу кезінде әттегең-ай дейтін кемшіліктер болуы мүмкін. Сондықтан мүмкіндігі болса, жедел (оператив) қызметкерінің, тергеу жүргізетін ұлттық қауіпсіздік күштері (арнайы мемлекеттік органдар мен құқық қорғау органдарының тергеушілерінің, сотқа дейінгі іске тергеу жүргізетін сот тергеушілерінің негізгі базалық білімнен (заңтану) бөлек, діни білімі (сауаты) болса тіптен жақсы, себебі тергеу амалдарына (заңды әрі діни сипатта түсіндіру) қажет дегіміз келеді. Бұл ұсынылған іс-шаралар экстремистік және террористік деп танылған материалдарды мониторингтеу, іздестіру, табу, анықтау, бұғаттау, сот қарауына ұсыну іс-шараларына, сондай-ақ экстремистік және террористік қылмыстық құқық бұзушылықтар бойынша жеке жедел іздестіру іс-шараларына, қылмыстық процестік заңнамада жеке белгіленген ұлттық қауіпсіздік күштерінің жеке тергеу амалдарына ғылыми-әдістемелік және тәжірибелік ықпалы болады деп білеміз.

Үшінші кезекте, діни экстремизмге қарсы іс-қимылды ұлттық қауіпсіздік жүйесі контекстінде мемлекеттік-құқықтық қамтамасыз етудің ішкі мемлекеттік жүйесіндегі сот тәжірибесін жетілдіру (экстремистік және террористік сипаттағы материалдарды экстремистік және террористік материалдар деп тану бойынша) мақсатында ұлттық қауіпсіздік күштерінің (арнайы мемлекеттік органдары мен құқық қорғау органдарының және уәкілетті мемлекеттік органдардың), сондай-ақ тиісті сот органдарының жалпы қызметтерінде қалыптасқан іс-әрекеттерінің жүйесіне мынадай тәжірибелік ұсыныстарды береміз.

1. Экстремистік және террористік топтар мен ұйымдардың мүшелері мен өкілдері, сондай-ақ оларға өзіндік қызметтік көмегін беретін жеке тұлғалар қазіргі кезде қылмыстық іс-әрекеттерін негізінен ғаламтор жүйесін, оның ішінде әртүрлі әлеуметтік желілерді пайдалану арқылы жасайтындығы жалпыға белгілі. Аталған жеке тұлғалардың бірқатары әлеуметтік желілерде заңсыз іс-әрекеттерін жасыру мақсатында жалған лақап атпен жеке парақшасын жасайды. Сол себепті «Жедел-іздестіру қызметі туралы» Қазақстан Республикасы Заңының [2] 1-бабы норма-

ларына сәйкес жедел-іздістіру іс-шараларының ретінде белгіленген байқау (1-бап 5-тармақ), тиісті байланыс желілеріндегі жедел іздістіру (1-бап 6-тармақ), компьютерлерден, серверлерден және ақпаратты жинауға, өңдеуге, жинақтауға және сақтауға арналған басқа құрылғылардан ақпаратты жасырын алу (1-бап 7-тармақ), енгізу (1-бап 10-тармақ), жасырын кіру және (немесе) орынды жасырын зерттеп-қарау (1-бап 13-тармақ), пошта жөнелтілімдері мен өзге жөнелтілімдерді жасырын бақылау (1-бап 18-тармақ), адамды немесе орынды жасырын аудио- және (немесе) бейнебақылау (1-бап 19-тармақ), абоненттер және (немесе) абоненттік құрылғылар арасындағы қосылулар туралы ақпаратты жасырын алу (1-бап 20-тармақ), электр (телекоммуникация) байланысының желілерін жасырын бақылау, электр (телекоммуникация) байланысының желілері арқылы берілетін ақпаратты ұстап алу және алу (1-бап 21-тармақ) бойынша тиісті жедел-іздістіру іс-шараларының (жалпы және арнаулы) жиынтығын, сондай-ақ жедел-іздістіру қызметін жүзеге асырушы органдардың осы қызметтің міндеттерін шешуге тікелей бағытталған, бірыңғай тактикалық, стратегиялық ой-ниетпен байланысқан іс-әрекеттерінің жиынтығын жүйелі орындау, реттеу, іске асыру және бақылау арқылы жандандырып жүргізу керек;

2. Осы ұсынысты нақты түсінікті ету үшін мына негізгі екі мысалды бере отыра, мақаламызды төмендегідей **қорытындылаймыз**:

Бірінші кезекте, Қазақстан Республикасында сот шешімдерімен [3] қызметіне тыйым салынған экстремистік және террористік топтар мен ұйымдардың негізгі өкілдері мен мүшелерінің әлеуметтік желілердегі парақшаларына жүйелі түрде мониторингтеу және жедел аналитикалық іс-шараларын ұйымдастыру, жедел іздістіру іс-шараларына тікелей қатыстыруға қажетті мамандығы бар мамандар жүйелі түрде тарту жұмыстарын жалпы жандандыру қажет. Өйткені, біріншіден, жүйелі мониторинг жасау экстремистік және террористік деп танылған жалпы материалдардың айналымын дәл анықтауға болады; ал екіншіден, жедел түрде аналитикалық іс-шараларын ұйымдастыру және оны жүйелі жүргізу соттардың шешімімен әлі де экстремистік және террористік деп танылмаған материалдарды іздеуге, табуға, анықтауға, талдауға және оларды бұғаттауға әрі тиісті соттарға экстремистік және террористік деп тану үшін ұсынуға нақтырақ көмектеседі; ал енді үшіншіден, жедел іздістіру іс-шараларына тікелей қатыстыруға өте қажетті мамандығы бар мамандарды тарту әртүрлі әлеуметтік желілердегі техникалық іс-шараларын жасауға (техникалық қарсы іс-қимыл іс-шараларын дайындау және т.б.) мүмкіндікті береді.

Екінші кезекте, Қазақстан Республикасында сот шешімдерімен [3; 4] қызметіне тыйым салынған экстремистік және террористік топтар мен ұйымдардың елдегі, әсіресе шет елдердегі (яғни біздің елімізде тыйым салынған, алайда белгілі бір елдерде аталған топтар мен ұйымдардың қызметі тыйым салынбауы мүмкін) осы топтар мен ұйымдардың негізгі өкілдерімен тікелей қарым қатынастарды орнату және аталған экстремистік және террористік топтар мен ұйымдардың негізгі іс-әрекеттерін бақылау, барлау, сондай-ақ қажетті ақпараттарды алу іс-әрекеттерін жүйелі түрде жүргізу және қалыптастыру мақсатында құпия көмекшілерді енгізу қажет деп санаймыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Список религиозной литературы и информационных материалов, признанных экстремистскими и запрещенных к ввозу, изданию и распространению на территории Республики Казахстан*// <http://pravstat.prokuror.gov.kz/kaz/node/16051> (дата обращения: 24.02.2022.).

2. *Жедел-іздістіру қызметі туралы заңы – Закон Республики Казахстан от 15.09.1994 г. № 154-ХІІІ. С изменениями и дополнениями по состоянию на 03.07.2017 г.* // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z940004000> (дата обращения: 24.02.2022.).

3. *Террористік және экстремистік қылмыстар туралы заңнаманы қолдану бойынша сот практикасының кейбір мәселелері туралы: Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 8 желтоқсандағы № 11 нормативтік қаулысы* // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P170000011S>.

4. *Борчашвили И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Особенная часть (том 2).* – Алматы: Жеті Жарғы, 2015. – 1120 с.